

הרב מרדכי עמנואל

מכירת טבל לפני גמר מלאכה

ראשי פרקים

א. פתיחה

ב. הפרשת תרומות ומעשרות לפני גמר מלאכה

ג. איסור מכירת טבל לפני גמר מלאכה

ד. היתר הפרשה לפני גמר מלאכה

ה. "גמר מלאכה" בפירות לייבוש

ו. סיכום

א. פתיחה

חקלאים שומרי תורה ומצוות שברשותם מטעים וכרמים מקפידים שלא להוציא מתחת ידם טבל ומפרישים תרומות ומעשרות לפני מכירת התוצרת לאחרים, וזאת גם אם ברור ומובטח באמצעות פיקוח כשרותי שהסוחר הקונה מפריש מכל העובר תחת ידו. אמנם במקומות בהם משווקים פירות כגון שזיפים וענבים למפעלי ייבוש נמנעים המגדלים במכוון מלהפריש, הואיל ולא נגמרה מלאכתם למעשרות, וההפרשה מתבצעת מאוחר יותר במפעלים. יש לדון האם מנהג זה מנהג חברים הוא, או שמא יש להקפיד על הפרשת תרו"מ גם לפני מכירתם לייבוש.

ב. הפרשת תרו"מ לפני גמר-מלאכה

לכאורה נראה שעל-פי מה שנקוט בפשטות במשנה וברמב"ם יש בסיס למנהג זה, שכן שנינו במשנה תרומות (פ"א מ"י): "אין תורמין מדבר שנגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שנגמרה מלאכתו, ולא מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, ואם תרמו, תרומתן תרומה". כך הובא להלכה גם ברמב"ם הל' תרומות (פ"ה ה"ד).

קרובה יותר לענייננו היא המשנה במסכת מעשרות (פ"א מ"ח), המפרטת את שלבי העיבוד השונים הנחשבים לגמר מלאכה: "...הגרורות משידוש", ופירש הרע"ב (שם) שלאחר

שייבשו את התאנים נהגו לדוש אותן במקלות בתוך חבית – וזהו, לפי האמור במשנה זו, גמר מלאכת הגרוגרות. גם הלכה זו הובאה כצורתה ברמב"ם הל' מעשר (פ"ג הל' ט"ו-ט"ז).

עוד מבוואר בסוגיית הגמ' ביצה (ל"ה ע"ב): "הלוקח תאנים מעם-הארץ במקום שרוב בני אדם דורסין אוכל מהן עראי ומעשרן דמאי". ומכאן שכל עוד לא נגמרה מלאכת הפירות אפילו מכירה לא קובעת בהן למעשר.

מכל זה נראה שהמוכר פירות המיועדים לייבוש לפני ייבושם איננו חייב להפריש מהם תרו"מ, ולכאורה לפי כל זה יש לומר שאף אם הוא מעוניין להפריש – אינו רשאי. אמנם לכשנעמיק בעיון בשאלה, נווכח שאין מסקנה זו מוסכמת, ולקמן אף נוכיח שבמקרים מסויימים לכו"ע אסור למכור פירות טבל אף קודם לגמר-מלאכתם.

הנה, בירושלמי מעשרות (פ"ב ה"ג) הובאה מחלוקת תנאים המתייחסת לדינו של הקונה פירות שעומדים לייבוש. שתי שאלות נידונות שם ביחס לאדם הלוקח תמרים והוא (הקונה) עתיד לדורסן (לייבשן), או גרוגרות והוא עתיד לדושן. האחת – האם הקונה חייב להפריש מן הפירות תרו"מ כדין טבל ודאי (בברכה, בחיוב נתינה וכדומה), או שמא רק כדמאי (בלי ברכה, ללא חיוב נתינה, ושאר הקולות האמורות בדמאי), והשנייה – האם מותר לו לאכול מן הפירות אכילת ארעי לפני ייבושן, דהיינו לפני גמר מלאכתן. ר' מאיר אסר לאכול בכה"ג אכילת ארעי, ומשום "תקנת דמאי", כלומר הואיל ומקח קובע למעשרות אף לפני גמר מלאכה, לדעתו, הרי שהפרי נקבע כבר למעשרות ע"י עצם המכירה. ואמנם על המוכר להקפיד להפריש תרו"מ לפני המכירה, אך גם הקונה מעם-הארץ חייב להפריש בביתו מספק – מתקנת דמאי. לדעת חכמים, לעומת זאת, המקח איננו קובע למעשרות, ולכן אין ספק שהמוכר לא הפריש תרו"מ לפני המכירה, ועל הקונה, לאחר שיסיים את מלאכת הייבוש, להפריש תרו"מ כדין טבל ודאי. אמנם לפני גמר היבוש, הואיל וכאמור המקח איננו קובע למעשרות לפני גמ"מ, יכול הקונה לאכול מן הפרי אכילת ארעי. בהמשך סוגיית הירושלמי מובאת דעתו של האמורא חלפיי הגורס בדעת חכמים: "אוכל ארעי ומפריש דמאי", ועל כך מקשה הירושלמי, דממה נפשך – אם הותר לקונה לאכול אכילת ארעי סימן הדבר שלפני גמר מלאכת היבוש לא מחוייבים הפירות בתרו"מ, ואם-כן לא ברור מדוע "מפריש דמאי", שהרי עם-הארץ ודאי לא הפריש לפני שבאו הפירות לכלל חיוב טבל. מאידך, אם לדעה זו "מפריש דמאי", קשה מדוע מותר לאכול אכילת ארעי, והלא דמאי (דהיינו פירות שהתחייבו בודאי במעשרות, אך יש ספק אם עישרום) אסור באכילת ארעי. תירוצו של הירושלמי (בלשונו): "מתוך שהוא (המוכר) יודע שביטו טובל, אף הוא מפריש משעה ראשונה". לכאורה, כוונת הירושלמי בתירוצו זה היא שחבר הנאמן על המעשרות חושש שלא תצא תקלה מתחת ידו, שהרי "ביתו של לוקח טובל", ועל-כן מקפיד החבר להפריש לפני המכירה ע"מ שלא יכשל הקונה באכילת טבל (למרות שבשלב זה, לפני המכירה, עדיין לא נקבעו הפירות למעשר). מכיון שזהו מנהג חברים, גם

עמי-הארץ שחיקו אותם במקרים רבים מקפידים להפריש לפני מכירת פירות העומדים לייבוש. לכן, אף שלמעשה עדיין לא נקבעו הפירות לתרו"מ, על הקונה להתייחס אליהם כדמאי ולא כטבל ודאי¹.

נמצא, עכ"פ, לפי הירושלמי, שמן הראוי להפריש תרו"מ אף לפני גמ"מ כדי למנוע מכשול מן הקונים.

ג. איסור מכירת טבל לפני גמר-מלאכה

לדעת חכמים, לפי גירסת ה"סתמא" (דלא כחילפיי) משמע שנהגו למכור תאנים לחות לפני ההפרשה, על-מנת שהקונה ייבשם, ולאחר הייבוש, שהוא גמר מלאכתם של תאנים אלו, יפריש מהם הקונה תרומות ומעשרות. וקשה, מדוע לא חשו כאן חכמים למכשול שעלול להיגרם בזה במקרה שהקונה הינו חשוד על המעשרות, ולא יפריש אף לאחר גמ"מ, שהרי כך מצינו בפירוש שחששו חכמים (מעשרות פ"ה מ"ג): "לא ימכור אדם פירותיו משבאו לעונת המעשרות למי שאינו נאמן על המעשרות". ונראה שלפי דעה זו יש לפרש את המשנה כדעת הגר"א ביו"ד סי' קי"ח, שהא דאסור למכור הוא דווקא באדם שידוע שאיננו מפריש תרו"מ, ופחות הוא מדרגת עם-הארץ, ש"רוב עמי הארץ מעשרים הם"². דוקא לחשוד "ודאי" כזה אסור למכור פירות משהגיעו לעונת המעשרות, אך לעם-הארץ מותר, ונראה שהיינו משום שלפני גמר-מלאכה עדיין לא נקבע הפרי למעשר, ואין ה"מכשול" לפנינו. לכן אין כאן "לפני עוור". בזמננו, מסתבר שאדם שאיננו שומר תורה ומצוות הריהו בגדר של "חשוד ודאי" שהוא אף פחות מעם-הארץ.

והנה הרמב"ם בהל' מעשר (פ"ב ה"ג) כתב שבעל-הבית שהתחייב במוזנות-פועליו, לא יאכיל אותם מפירות שאינם מתוקנים אף אם לא נגמרה מלאכתם - "משום שאין פורעים חוב מן הטבל". בפרק ו' מהל' מעשר (הל' ט') הוסיף וכתב הרמב"ם, שאיסור פריעת חוב מטבל הוי כאיסור מכירת טבל. אם נצרף את הדברים זה לזה, תעלה ע"כ המסקנה שאסור למכור טבל אף לפני גמ"מ, וכך אכן הוכיח בספר מקדש-דוד, וכן משמע גם בחזו"א מעשרות ד' כ"ז. אלא שעל כך קשה מסוגייתנו (על-פי הגירסה הראשונה בדברי חכמים), בה משמע שאין חיוב להפריש ולתקן טבל לפני מכירתו, אם עדיין לא נגמרה מלאכתו.

ונראה שאיסור מכירת טבל לפני גמר מלאכה איננו מוסכם על דעת הכל, ויש בזה מחלוקת ראשונים. שהרי הר"ש (מעשרות פ"ג מ"א) פירש שהא דאסור לזון פועלים בפירות טבל אף לפני גמר מלאכתם, היינו משום שפועל שקצצו לו את מוזנותיו וכונתו לאכול את

1. יש להעיר על הירושלמי, מדוע לא הוזכר במפורש בדיון זה האיסור להפריש לפני גמ"מ, והרי

אסור להפריש מתאנים העומדות לייבוש לפני גמר הייבוש, ויבואר א"ל לקמן.

2. ושם יישב הגר"א ע"י חילוק זה מספר סתירות בין המשניות. עיי"ש.

הפירות מיד – דינו כלוקח, ו"לוקח עיניו במקחו". ומכיון שכך, הרי המקח וגמ"מ באים כאחד, וחובה על המוכר לעשר לפני כן. מדברים אלה נראה בבירור שלדעת הר"ש אין איסור עצמי למכור טבל לפני גמר מלאכה, ודלא כרמב"ם. גם מתירוף הירושלמי הנ"ל, על-פי גירסתו של חילפיי – "מתוך שיודע שביתו של לוקח טובל" – משמע שאין מדובר כאן על איסור מוגדר של מכירת טבל (הנובע מאיסור הנאה מהטבל – חולין קל"א ע"א), אלא רק על חשש למכשול שעלול להיגרם לקונה.

ד. היתר הפרשה לפני גמר מלאכה

סוגיה מקבילה לסוגיית הירושלמי הנ"ל מצויה בבבלי ביצה (ל"ה ע"ב): "...כדתניא הלוקח תאנים מעם-הארץ במקום שרוב בני אדם דורסין, אוכל מהן עראי ומעשרן דמאי". ומסיקה הגמרא שם: "שמע מינה תלת: ש"מ מקח אינה קובעת אלא בדבר שנגמרה מלאכתו, וש"מ רוב עמי הארץ מעשרין הן, וש"מ מעשרין דמאי מעמי הארץ אפילו בדבר שלא נגמרה מלאכתו...". מתוך כך שברייתא זו הסותמת כדעת חילפיי בירושלמי הובאה כאן בסתמא, יש להסיק שזוהי דעתו והכרעתו של הבבלי בשאלה בה נחלקו בירושלמי. כמו כן מפורש כאן, שהיו מעמי הארץ שנהגו לעשר לפני גמר-מלאכה, ומסיבה זו הקונה פרי לח מע"ה מעשר רק מספק, ומתורת דמאי בלבד.

ואכן, מפרשי הסוגיה על-אתר התקשו בשאלה, מדוע הקפידו עמי הארץ להפריש (כנראה ברוב המקרים) לפני גמר-מלאכה. עוד קשה על כך מן המשנה בריש סוגיה זו (שם ל"ד ע"א): "עומד אדם על המוקצה ערב שבת בשביעית, ואומר מכאן אני אוכל למחר...". וביאר רש"י (שם ד"ה ערב שבת בשביעית) שנקט כאן בשביעית משום שבשנים אחרות ממילא אי-אפשר להכין את הפירות שהרי הם עדיין טבל – "...דסתם מוקצה לאו מעושר הוא דגרוגרות וצימוקים הן סתם מוקצה, ואין רגילין לעשר קודם גמר מלאכה". הרי לפנינו שאין רגילים לעשר קודם גמר מלאכה, ובניגוד למה שנראה מתוך הברייתא הנ"ל שהובאה בסוף אותה סוגיה.

ואמנם רש"י עצמו נתן דעתו על ענין זה בדבריו על הברייתא (ד"ה מעשרן דמאי), שם העיר: "...דקסבר האי תנא מעשרין קודם גמר מלאכה, ומידה נוהגת היא". כוונתו במילים אחרונות אלו היא, שאף לדעת התנא בעל הברייתא אין חובה על המוכר להפריש קודם גמ"מ, אלא רק "מידה נוהגת היא", כלומר יש שנהגו כך³. גם הרש"ש על-אתר תמה כיצד הותר להפריש קודם גמ"מ, והקשה על כך גם מן המשנה בתרומות (פ"א מ"י), הקובעת שאין תורמין מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו. מכח קושיות אלו נדחק הרש"ש לדחות ברייתא זו מן ההלכה, משום שהיא חולקת על האיסור

3. כך פירש גם השיטמ"ק בשם רש"י.

להפריש קודם גמ"מ, ולדעתו מסיבה זו גם לא הביאה הרמב"ם בהלכותיו. לחילופין הוא מציע הסבר נוסף, לפיו הואיל ומדובר בעמי הארץ שלא היו בקיאים בפרטי ההלכות, יתכן שאכן לא היה מנהג זה כדין. לפי זה, חומרא זו עליה מעידה הברייתא, נהגו בה רק עמי הארץ ולא חברים.

על הסבר הרש"ש חולק החזו"א (דמאי ז' י"ג, שביעית א' י"ז-ל'), ומוכיח שלא יתכן לומר שעמי הארץ החמירו יותר מחברים, שהרי הגמ' מסיקה שהקונה "מפריש דמאי", ומדיני הדמאי שאין הקונה חייב להפריש ממנו תרומה גדולה, משום שבהפרשת תרומה נהגו עמי הארץ כחברים, ומכאן שמנהגי עמי הארץ היו כשל חברים, אלא שבהפרשת תרומת-המעשר ושאר המעשרות הם ולולו ולא תמיד הקפידו עליהם (רק "רוב עמי הארץ מעשרין הן"). גם תמוה כיצד עם-הארץ שגר בשכנות לחבר והכיר מן הסתם את מנהגיו החמיר יותר ממנו כאשר עיניו הרואות ולא זר שאותו חבר מוכר פרי טבל העומד לייבש ללא הפרשת תרו"מ. לכן מסביר החזו"א שלדעת התנא בברייתא הנ"ל, במצבים בהם קיים חשש שמא ישל הקונה, מותר להפריש לפני גמר-מלאכה. גם בספר מקדש-דוד (תרומות נ"ה ב') הבין כך, ומתוך כך הסיק להלכה שכדי לא להכשיל את הקונים, חובה להפריש תרו"מ אף לפני גמ"מ.

גם האור-שמח (הל' תרומות פ"ה ה"ד) ישב על מזוכה זו, ובדבריו הוא חולק על עיקר הנחת הרש"ש שהמשנה בתרומות האוסרת לתרום לפני גמ"מ עוסקת גם בהפרשה של תאנים לחות שעתידים ליבשן ולדרסן. האור-שמח מסתמך בכך על הירושלמי בתרומות (פ"א ה"ה), שביחס לאיסור לתרום מדבר שלא נגמרה מלאכתו על דבר שלא נגמרה מלאכתו, קבע שאין איסור זה כולל "אלא גורן יקב בלבד", ו"אולי גם קטניות בני גורן נינהו" (א"ש שם). לפי זה, בכלל האיסור לתרום לפני גמ"מ נכללים רק תבואה שהיא "בת גורן", וכן זיתים לעצירה וענבים לדריכה שהם "בני יקב". ולפי זה, ענבים שעתידים להפיק מהם צימוקים, וכן תאנים לגרוגרות – מותר לתרום מהם לפני ייבושם וגמר מלאכתם. בכך מיושבת הברייתא הנ"ל, שהרי היא עוסקת בתאנים לגרוגרות, ובוה, מכיון שאכן מותר לתרום קודם גמ"מ, יש גם לחשוש שמא עם-הארץ הפריש.

לעומת כל זאת, מצינו בדברי בעל שיטה-מקובצת, ר' בצלאל אשכנזי, שמותר להפריש לפני גמ"מ ללא סייג וללא סיבה מיוחדת, וכלשונו: "רגילים בני אדם וחברים לעשר קודם גמר מלאכה". גם בפירושו למשנה שם מעיר רב"א שווהי דעתו של התנא בעל המשנה, ומדבריו משמע שאת מנהג חברים זה ראוי לקבוע – הלכה למעשה. ויש לעיין בטעם הדבר, האם הוא משום "מנהג עוקר הלכה" (היינו את המשנה בריש מסכת תרומות האוסרת להפריש לפני גמ"מ), וטעמו של המנהג הוא אולי שניתא לחבר לעבור על איסור קל של הפרשה לפני גמ"מ על-מנת שלא להכשיל את ע"ה באיסור אכילת טבל, או שמא יש להידחק בהבנת המילה "נהגו", ולהסביר שגם להלכה אין איסור הפרשה לפני גמ"מ בתנאים מסויימים, וכדעת האחרונים הנ"ל. אם נאמר שהוא משום "מנהג מבטל הלכה" יש להוסיף

ולהבין כלל זה על-פי ביאורו של בעל-המאור בפסחים (ט"ו ע"ב מדפי הרי"ף), ביחס לשאלה מתי מבערים חמץ בערב פסח שחל להיות בשבת. שם הסביר בעה"מ שאף שהדבר מוכרע להלכה שיש לבער הן חולין והן תרומה בזמנם, דהיינו על-ידי זרייה לרוח בשבת עצמה – "מיהו נהגו העם לעשות כר' אליעזר איש ברתותא לבער הכל לפני השבת בכל ביעור שבעולם, בין לשריפה בין לזרות...". כלומר נהגו העם לסמוך על דעת יחיד. בדרך זו ניתן להבין את המנהג גם כאן, והיינו שנהגו בנושא זה כדעה יחידית שהובאה בירושלמי תרומות, לפיה הא דאין תורמין לפני גמ"מ הוא דווקא בגורן וביקב. ואף שסתימת המשניות מורה שלא לחלק בזה, בכה"ג מנהג העם עוקר הלכה.

דרך נוספת ליישב את הסוגיה היא בדרכו של רבנו חננאל, הגורס בסוגיית הגמ' בבבלי גירסה אחרת, ובניגוד למה שמובא בדפוסים שלנו ככותרת הברייתא "כדתניא...". גורס הוא "לאפוקי מדתניא...". לפי זה הברייתא לא הובאה כסיוע לאמור שם בסוגיה קודם לכן, אלא כמקור ממנו מסתייגת הסוגיה לאור כל האמור שם לפני כן. אם אמנם נקבל גירסה זו, נוכל לקבוע שלפנינו מחלוקת, ושהדעה המתירה לעשר קודם גמר מלאכה נדחתה מכח כל המשניות הנ"ל⁴.

ראויה לעיון מיוחד שיטת התוס' בכורות (י"ב ע"א ד"ה טבלים), שם כתבו שדין "רוב עמי הארץ מעשרין הן" לא נאמר אלא לאחר מירוח, ומדבריהם משמע שבדאי אין עמי הארץ מעשרין לפני גמר מלאכה. על כך הקשה הגר"מ מיכל בספרו "המאיר לעולם", וטען ש"זה נגד גמרא מפורשת במסכת ביצה (ל"ה ע"ב), ולא מצינו מי שחלק על זה...". כוונתו בקושיה זו היא, שהלא מן הברייתא בביצה שם נראה, כפי שגם אנו היסקנו לעיל, שעמי הארץ נהגו לעשר לפני גמ"מ. עוד הקשה שם על התוס' מן הסוגיה במסכת ב"מ (צ' ע"א), שם מפורש שהקונה תבואה בשיבולים מע"ה מפריש בתורת דמאי, למרות שהקניה התבצעה לפני מירוח. גם כאן משמע שקיים חשש שע"ה הפריש לפני גמ"מ. הגר"מ מיכל נשאר בקושייתו, ואיננו מציע תירוץ כלשהו. בספר "דרך אמונה" (בביאור הלכה הל' מעשר פ"ה ה"ו ד"ה מעשרין) הסיק הגר"ח קנייבסקי שליט"א מדברי התוס' שלא קיי"ל כברייתא בביצה, אך תמה ונשאר בצ"ע, מדוע לא ציינו התוס' בפירוש שהברייתא נדחתה מן ההלכה. את קושיית ה"מאיר לעולם" הביא האור-שמה בעילום שמו ("שמעתי להקשות בשם גדול אחד..."), ותירץ – לפי שיטתו בהסבר הירושלמי – שהתוס' מיייר בתבואה שיש לה גורן, ובזה בודאי אין להפריש קודם גמ"מ, "דגורן כתיב בתורה". לעומת זאת בברייתא בביצה מדובר בתאנים המיועדות לגרוגרות – ובהם לא שייך האיטור הזה.

בספר מקדש-דוד (נ"ה ע"ב) תירץ את הקושיה מן הגמ' בב"מ, וכתב שאף שלדעת התוס' אין רגילים ע"ה להפריש קודם גמ"מ, למרות זאת כאשר המוכר מעיד שעיסר את התבואה

4. אמנם המשך גי' הר"ח בסוגיה תמוהה, ואכמ"ל.

לפני מירוח, מובן שאין לקונה להפריש עכ"פ בתורת ודאי אלא רק בתורת דמאי, ובכה"ג מיירי שם בב"מ. ואכן, יש לומר שאמנם הכלל "רוב עמי הארץ מעשרים הם" לא נאמר ביחס להפרשה קודם גמ"מ, אך לא מן נמנע הוא שיחידים עשרו גם אז. כיוצא בזה תירץ גם החזו"א (שביעית א' י"ז) – "דמיירי כשאמר לנו עם-הארץ שהן מעושרין"⁵.

להשלמת שיטתו של האו"ש יש לומר, שאמנם עיקר דיונו בזה הובא בהל' תרומות (פ"ה ה"ד), אך בהל' מעשר (פ"ב ה"ב) הוא שב לדון בענין זה, ומקשה מדוע השמיט הרמב"ם את הברייתא שהובאה בגמ' ביצה ה"ל. מסקנתו היא שברייתא זו אולא בשיטת חילפיי בירושלמי מעשרות ה"ל, ומכיון שלא נפסקה הלכה כמותו, לא הביאה הרמב"ם בהלכותיו⁶. ראייה לדבר הוא מביא ממה שפסק הרמב"ם בהל' מעשר (פ"ג הכ"ב), שאם מצא כלכלה במקום שרוב מכניסים לבתיהם, אוכל ממנה ארעי ומתקנה ודאי. ואם הדין הוא שמפרישים קודם גמ"מ, לא היה להפריש אלא מדין ספק וכדמאי. וכש"כ בכה"ג שמיירי לאחר גמ"מ.

אמנם לדעת המקדש דוד והחזו"א אין ראייה מכאן, שכן עיקר הקפידא היא להפריש תרו"מ מן הפירות לפני מכירתם, ואילו התוספתא שהובאה ברמב"ם מסתמכת על כך שהפרי איננו עומד למכירה אלא לתצרוכת ביתית שוטפת של בעל השדה (שהרי מדובר כאן על "רוב מכניסים לבתיהם"). פרי כזה, לכו"ע אין נוהגים לתקנו לפני שהוא מובא לתוך הבית, ולכן על המוצאו להפריש מדין ודאי.

ה. גמר מלאכה בפירות לייבוש

במשנה במסכת מעשרות (פ"ג מ"א) שנינו: "המעביר תאנים בחצרו לקצות, בניו ובני בניו אוכלים ופטורים". בערוך (הובא במלאכת שלמה) הביא שני פירושים מהו "לקצות". לפי פירוש אחד "לקצות" היינו לייבש, ולפי פירוש אחר היינו לעשות מהן קציעות, שקציעתן זו היא גמר מלאכתן, והואיל ועדיין לא עשה מהן בפועל קציעות, מותר לאכול מהן ארעי. מכאן, קרויים גם במקומות אחרים פירות שלא נגמרה מלאכתן "מוקצה", כמו ששנינו (ביצה ל"ד): "עומד אדם על המוקצה...".

למעשה, שני פירושים אלה הובאו בראשונים, ובהם הם נחלקו. רש"י בביצה (שם ד"ה לקצות) פירש: "ליבשן לעשות מהן קציעות. אחר שנעשו קציעות דורסן בעיגול". נמצא

5. חידוש נוסף מובא ע"י הגרמ"מ שולזינגר במהדורה החדשה של "המאיר לעולם" ח"ג סי' א' בשם הגר"י אברמסקי זצ"ל.

6. וראה הקדמת המאירי לפרקי אבות, שם כתב שברייתות שלא היו שגורות בפי רוב החכמים, לא נקבעה הלכה כמותן.

שהוא סובר כפירוש השני של הערוך. לעומתו, הרמב"ם בפירוש המשניות על המשנה בביצה (שם) פירש: "מוקצה – הוא מקום ששוחטים התאנים והענבים וכיוצא בהן להתייבש". והיינו, לכאורה, כפירוש הראשון של הערוך. אמנם, פירושו של הרמב"ם, לפיו בשלב הייבוש כבר נגמרת מלאכת הפירות איננו עולה בקנה אחד עם המשנה במעשרות (פ"א מ"ח), שם פורטו ההגדרות השונות לגמר מלאכה ביחס לפירות השונים, וביחס לתאנים יבשות נאמר: "הגרוגרות – משידוש, והמגורה – משיעגל". נמצא שלא פעולת הייבוש נחשבת לגמר מלאכה, אלא "משיכבוש את התאנים זה על זה בתוך הכלים ומצניע בהן, ואם אצרם באוצר – משישוה פניהם על פי האוצר וישרם" (פיהמ"ש לרמב"ם שם), וצ"ע.

עוד התקשו המפרשים בהלכה שהובאה ברמב"ם בהל' מעשר (פ"ג הי"ז): "תאנים שבמוקצה מותר לאכול עראי במקומן. אבל אם נטל מן המוקצה והוליך למקום אחר לא יאכל מהן עראי, שהרי נגמרה מלאכתן אע"פ שלא יבשו כל צרכן". על כך הקשה בעל ערוך השלחן (מעשרות צ"ח י"א): "...וקצת תימא, איזה גמר מלאכה הוא זה כשנוטל אחדים מהם?". ובחזו"א מעשרות הוסיף ותמה: "...שהרי כל שנוטל דרך עראי לא הוי גמר מלאכה".

ונראה ליישב קושיות אלה על הרמב"ם על פי דברי המאירי על ביצה ל"ד ע"ב, שם ביאר את המשנה הנ"ל וכתב: "נגמרה מלאכתן (של התאנים הלחות) והכניסם לבית, אלא שבשעה שהכניסן חישב עליהם להכניסם על מנת לייבשם בגגו או בחצרו, הוא קרוי כאן לקצות, ולא הוקבעו, שהרי לפי מחשבתו לא נגמרה מלאכתן עד שיבשו, ולכשיבשו יראה לי שהוקבע, הואיל ובשמן הכנסתן נגמרה מלאכתם, אלא שמחשבתו עיכבתם. וגדולי עולם חולקים עלי, הואיל ובשעה שהכניסם לא הוקבעו, ונגעו בה במקומה מטעם הכניסה במוץ... מכל מקום אני אומר בזאת (בדין תבואה שהכניסה במוץ) מפני כשהכניסם אין בהם סרך חיוב (ולכן פטורים גם לאחר גמר מלאכה), אבל זו כשנכנסו לכלל חיוב, אלא שמחשבתו מעכבת – כשהושלמה מחשבתו מיהא יראה שיחזרו לחיובם". מדברי המאירי עולה שיש להבחין בין שני מצבים שונים של "קודם גמר מלאכה". תבואה, לפני שנעשו בה מלאכות העיבוד, נחשבת ל"קודם גמר מלאכה" מצד מצבה האובייקטיבי החסר גימור. אך תאנים לחות לאחר מילוי הסל, למרות שגם הן קרויות "קודם גמר מלאכה", הרי שמצד עצמן נגמרה מלאכתן, ורק מחשבת בעליהן מעכבת ודוחה את "גמר המלאכה" ההלכתי עד לאחר הייבוש. לפי זה אפשר לומר שדין המשנה "הגרוגרות – עד שידוש", מתכוון לומר שעד לסיום הדישה יכולה מחשבת האדם לעכב את "גמר המלאכה", וכן אם מכניסים למוקצה יש בידי האדם ומחשבתו לדחות את שלב "גמר המלאכה" רק עד לסיום הייבוש. אך כאשר אדם נוטל לעצמו תאנים מן המוקצה לפני הכנסתן לייבוש, הואיל ומתכוון לאכלן בשעה זו, הרי בטלה לה המחשבה המעכבת, ולכן פסק הרמב"ם שאותן פירות – נגמרה מלאכתן, דהיינו מלאכת האיסוף בשדה, והיא הכנסת התאנים לכלכלות. אמנם, בערוה"ש

ובחזו"א (שם ושם) פירשו ברמב"ם שכוונתו לומר שמלאכת הייבוש נגמרה, ולכן הקשו מה שהקשו, אבל לפי באורנו זה שנסמך על דברי המאירי הנ"ל, לא קשה מידי.

ו. סיכום

קביעתם של חז"ל ש"אין חבר מוציא מתחת ידו דבר שאינו מתוקן" מתייחסת להקפדת חברים על הפרשת תרומות ומעשרות מפירותיהם לפני מכירתם לאחרים. לדעת רבים מן המפרשים (ר' בצלאל אשכנזי, ר' דוד רפפורט, האור-שמת, החזו"א) הקפדה זו היא מוחלטת וללא סייגים, וגם כאשר נמכרו הפירות לפני גמר מלאכה הקפידו חברים להפריש מהם תרו"מ קודם שמכרום. גם עמי הארץ נהגו ברוב המקרים להפריש לפני גמר מלאכה, ולכן נחשבו הפירות שנקנו מהם, גם לפני גמר מלאכה, ל"דמאי".

אמנם בירושלמי משמע שיש הבדל בין גידולי הארץ שגמר המלאכה שלהם הינו "גורן ויקב" ממש, דהיינו דגן תירוש ויצהר, ומהם אכן אין להפריש לפני גמר מלאכה, ובין פירות שאמר מלאכתם תלוי במחשבתו של האדם, כגון פירות טריים העומדים לייבוש, אותם נהגו חברים לתקן אף קודם גמר מלאכתם. הבדל עקרוני זה רמזו גם בדברי הרמב"ם, אך לא בהקשר לבג"ד של הפרשה לפני גמ"מ.

לפיכך נראה, שהמקפיד להפריש תרומות ומעשרות לפני המכירה מפירות העומדים לייבוש, לא הפסיד, ונהג כמנהג חברים (אמנם חייב להודיע לקונה שהפירות מעושרים, ואף יבקש ממנו לשמור על הפרדה ביניהם ובין פירות אחרים, לבל ייכשל בכך הקונה ויפריש, מחמת חוסר ידיעה, מן הפטור על החיוב. ראה ירושלמי דמאי פ"ג ה"ב). מאידך, במכירת ענבים לייז וזיתים לשמן לא יפריש לפני גמר מלאכה, אלא יודא שבעלי היקב או בית-הבד מפרישים תרו"מ מכל התוצרת כהלכה.

באם הקונה אינו נאמן על המעשרות וחשוד למכור חלק מן היין והשמן בטבלם הרי שאסור למכור לו פירות אלו, כמפורש במשנה מעשרות פ"ה מ"ג. וה"ה גם במכירת תבואה במחובר לקרקע.